
RECENZJE, ARTYKUŁY RECENZYJNE, OMÓWIENIA

JORDAN SIEMIANOWSKI

ORCID: 0000-0001-9276-366X

Uniwersytet Szczeciński

jordan.siemianowski@usz.edu.pl

Paweł Jaworski, *W cieniu „żelaznej kurtyny”.*

Szwecja wobec Szczecina 1945–1989,

Instytut Pamięci Narodowej, Szczecin–Warszawa 2022, ss. 262

Szczecin jako miasto portowe z dostępem do Morza Bałtyckiego od wieków ma rozwinęte kontakty z państwami skandynawskimi. Niemniej jednak nie oznacza to, że relacje te doczekały się pogłębionych badań w polskiej, jak i zagranicznej historiografii. Dotychczas ukazały się jedynie publikacje traktujące o związkach Szczecina z Norwegią w drugiej połowie XIX wieku, pióra Olgi Wiśniewskiej¹. Nawiązując zaś do opracowań dotyczących historii Szczecina, Pomorza Zachodniego² oraz regionu

¹ Olga Wiśniewska, „Trek fra handelsforbindelser mellom Nord-Norge og hvnaer ved Østersjøen i 2. del av 1800-tallet”, *Folia Scandinavica Posnaniensia* 9 (2006): 313–318; Olga Wiśniewska, „Norwegian sources for the history of trade and navigation in Pomerania in the 2nd half of the 19th century”, *Studia Maritima* 22 (2009): 59–72; Olga Wiśniewska, „Logistic puzzles of the 19th century. Trading and shipping of Norwegian coal tar to Stettin”, *Norsk Maritimt Årbok* (2009), 111–137; Olga Wiśniewska, *Związki gospodarcze Norwegii z Gdańskiem i Szczecinem w II połowie XIX wieku* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2010).

² Bogdan Dopierała, *Ekonomiczne i demograficzne problemy Pomorza Zachodniego w świetle niemieckich materiałów źródłowych z lat 1926–1932* (Poznań: Instytut Zachodni, 1959); Bogdan Dopierała, „Powiązania Szczecina z Czechosłowacją w dwudziestoleciu międzywojennym”, *Przegląd Zachodni* 17 (1961), 2: 308–331; Bogdan Dopierała, *Kryzys gospodarki morskiej Szczecina 1919–1939. Studia z dziejów portu szczecińskiego na tle niemieckiej i polskiej polityki morskiej* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1964); Franciszek Gronowski, *Gospodarka morska wybrzeża szczecińskiego w XX-leciu PRL* (Szczecin: Wydział Propagandy Komitetu Wojewódzkiego PZPR, 1965); Franciszek Gronowski, „Transport morski Pomorza Zachodniego w 35-leciu PRL i jego perspektywy rozwojowe”, *Przegląd Zachodniopomorski* 2–3 (1980): 133–150; Alina Hutnikiewicz, *Szczecin w polskiej polityce morskiej w latach 1945–1950* (Szczecin: Wydawnictwo „Polskie Pismo i Książka”, 1991); Edward Włodarczyk, *Rozwój gospodarczy miast portowych pruskich*

bałtyckiego³, kontakty portu u ujścia Odry ze Skandynawią potraktowano w nich powierzchownie. Dobrze więc się stało, że światło dzienne ujrzała monografia poświęcona powiązaniom Szwecji i Szczecina w latach 1945–1989. Warto dodać, że recenzowana książka jest publikacją wydaną w serii Instytutu Pamięci Narodowej (IPN) – „Świat wobec Szczecina”. Do tej pory wydano w jej ramach monografie autorstwa Tytusa Jaskułkowskiego⁴, Anny Szczepańskiej-Dudziak⁵ oraz Jacka Tebinki⁶.

Autor recenzowanej publikacji jest profesorem w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. W badaniach, prócz dziejów Europy Środkowowschodniej oraz historii dyplomacji i stosunków międzynarodowych, koncentruje się na relacjach polsko-skandynawskich z silnym naciskiem na związki polsko-szwedzkie. Na szczególną uwagę zasługują następujące publikacje: rozprawa doktorska – *Polska niepodległa wobec Skandynawii* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001), rozprawa habilitacyjna *Marzyciele i oportuniści. Stosunki polsko-szwedzkie w latach 1939–1945* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2009), a także *Most przez Bałtyk. Szwecja wobec „Solidarności” 1980–1982* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2017). W pierwszej z wymienionych książek podstawą wywodu był bogaty materiał prasowy, w dwóch kolejnych zaś wykorzystano sporą

provincji nadbałtyckich w latach 1808–1914 (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2016); Edward Włodarczyk, „Pruskie porty bałtyckie w XIX stuleciu. Między rozwojem a stagnacją i poszukiwaniem nowych szans”, w: *Studia z dziejów pruskiej gospodarki i polityki morskiej w latach 1815–1939* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2020), 127–151; Edward Włodarczyk, „Warunki rozwoju żeglugowych przedsiębiorstw armatorskich w pruskich portach południowego Bałtyku w XIX stuleciu”, w: *Studia z dziejów*, 152–165; Edward Włodarczyk, „Rywalizacja portów niemieckich i portów polskiego obszaru celnego o zaplecze na ziemiach polskich (1919–1939)”, w: *Studia z dziejów*, 181–214; Edward Włodarczyk, „Handel morski i porty Pomorza Zachodniego w pierwszych latach drugiej wojny światowej”, w: *Studia z dziejów*, 215–245; Bronisław Dziedziula, red., *Port szczeciński. Dzieje i rozwój do 1970* (Warszawa–Poznań: Instytut Zachodnio-Pomorski w Szczecinie, 1975); Gerard Labuda, Tadeusz Białecki, Zygmunt Silski, red., *Dzieje Szczecina 1945–1990*, t. 4 (Szczecin: Wydawnictwo „13 Muz”, 1998).

³ Jerzy Zalewski, Czesław Wojewódka, *Europa Bałtycka. Zarys monografii gospodarczej* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977); Matti Klinge, *Bałtycki świat* (Helsinki: Wydawnictwo Otava, 1998); Wolfgang Froese, *Historia państw i narodów Morza Bałtyckiego* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007); Alan Palmer, *Północne sąsiedztwo. Historia krajów i narodów Morza Bałtyckiego* (Warszawa: Książka i Wiedza, 2008); Michael North, *Historia Bałtyku* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2018).

⁴ Tytus Jaskułkowski, *Szczecin. Miasto, którego nie było. Dyplomacja RFN i polskie przełomy 1970–1989* (Warszawa; Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej, 2020).

⁵ Anna Szczepańska-Dudziak, „*Szczecin czechosłowackim oknem na morza i oceany*”. *Szczecin w stosunkach polsko-czechosłowackich 1945–1989* (Szczecin–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2021).

⁶ Jacek Tebinka, *Kanada i Szczecin 1945–1990. W cieniu granicy* (Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej, 2021).

ilość źródeł zarówno proveniencji polskiej, jak i szwedzkiej. Wysoki poziom merytoryczny niniejszych opracowań, a także szereg artykułów poświęconych Skandynawii i relacjom tego regionu z Polską⁷, sprawiają, że prof. Jaworski należy do czołowych znawców Skandynawii i stosunków polsko-skandynawskich. Dorobek wrocławskiego badacza został doceniony – w 2017 roku otrzymał Nagrodę im. Stanisława Sawickiego, fundowaną przez Instytut Polsko-Skandynawski w Kopenhadze.

Recenzowana praca składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, bibliografii, wykazu skrótów, wykazu tabel oraz indeksu osobowego. Wstęp napisano zgodnie z wymaganiami prac naukowych – zawarto w nim m.in. wprowadzenie do głównego zrębu opracowania, a także wyjaśniono specyfikę podjętego tematu. Autor uwypuklił w nim to, że Szczecin stał się jednym z symboli żelaznej kurtyny dzielącej Europę na dwa wrogie sobie obozy, co czyni prezentowany w publikacji problem jeszcze bardziej interesującym. Szczecin miał ponadto pełnić dla Szwecji miejsce szczególne, gdyż eksportowano za jego pośrednictwem węgiel – strategiczny wówczas towar dla skandynawskiego państwa. Biorąc to pod uwagę, a także inne okoliczności związane z szeroko pojętymi stosunkami międzynarodowymi, tj. przede wszystkim neutralność Szwecji, która po drugiej wojnie światowej nie przystąpiła do żadnego bloku polityczno-wojskowego, autor postawił kilka postulatów badawczych. Jednym z nich jest próba odpowiedzi na pytania: jak na tle stosunków między Szwecją a PRL sytuował się Szczecin, będący jednym z głównych miast Polski; jak Szczecin sytuował się na szwedzkiej mapie politycznej i gospodarczej w regionie Morza Bałtyckiego; co było przedmiotem zainteresowania Szwedów (nie tylko personelu dyplomatycznego oraz konsularnego); skąd pozyskiwano informacje na temat poszczególnych zagadnień, a także jakie problemy wysuwały się na tym obszarze, ze szwedzkiego punktu widzenia, na plan pierwszy (s. 12–13). Wstęp został

⁷ Zob. m.in.: Paweł Jaworski, „Prasa norweska wobec niektórych problemów odradzającej się Polski 1920–1921”, *Rocznik Gdański* 2 (1988): 87–97; Paweł Jaworski, „Związek Patriotów Polskich w Szwecji”, *Pamięć i Sprawiedliwość* 1 (2005): 253–270; Paweł Jaworski, „Norway in the Polish press in Great Britain during WWII”, *Folia Scandinavica Posnaniensia* 9 (2006): 271–283; Paweł Jaworski, „«Raporty» pośła szwedzkiego w Warszawie Joena Lagerberga z września 1939 roku”, *Dzieje Najnowsze. Kwartalnik poświęcony historii XX wieku* 38 (2006), 2: 99–112; Paweł Jaworski, „Picture of everyday life of Scandinavian countries in the literature of the 2nd Polish”, *Studia Maritima* 20 (2007): 149–178; Paweł Jaworski, „Kraje skandynawskie wobec sprawy katyńskiej”, *Sensus Historiae. Studia Interdyscyplinarne* 1 (2013): 165–176; Paweł Jaworski, „Biuro Informacyjne „Solidarność” w Sztokholmie”, *Dzieje Najnowsze. Kwartalnik poświęcony historii XX wieku* 45 (2013), 1: 149–182; Paweł Jaworski, „The Stockholm «Solidarity» memoirs”, *Rememberance and Solidarity* 3 (2014): 273–278; Paweł Jaworski, „Państwa bałtyckie i skandynawskie w dyplomacji Józefa Becka”, w: *Plk Józef Beck (1894–1944). Żołnierz, dyplomata, polityk*, red. Sławomir N. Nowiński (Łódź: Instytut Pamięci Narodowej, 2017), 237–256; Paweł Jaworski, „Polityka Szwecji wobec PRL w świetle polskich dokumentów dyplomatycznych (1976–1980)”, w: *PRL na pochylni (1975–1980)*, red. Marcin Bukała, Dariusz Iwaneczko (Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2017), 612–626.

uzupełniony o omówienie struktury pracy, treści rozdziałów oraz wykorzystanych źródeł i literatury przedmiotu. Autor pokusił się również o krótki rys historyczny związków Szczecina ze Szwecją od czasów Hanzy.

Prof. Jaworski oparł badania na niewykorzystanych dotąd źródłach, wśród których na szczególną uwagę zasługują materiały pochodzące z Archiwum Państwowego (Riksarkivet) w Sztokholmie oraz Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Szwecji (Utrikesdepartementet). O ile kwerenda archiwalna wykonana w Szwecji nie budzi wątpliwości, o tyle pewien niedosyt może wywołać wykorzystanie w ograniczonym zakresie archiwaliów proveniencji polskiej. W recenzowanej monografii wykorzystano jedynie akta Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, a także materiały zgromadzone w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Szczecinie oraz Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Bydgoszczy. Wskazane byłoby uzupełnienie pracy o dokumenty zgromadzone w Archiwum Państwowym w Szczecinie w następujących zespołach: Przedsiębiorstwo Połowów Dalekomorskich i Usług Rybackich „Gryf” w Szczecinie, Spuścizna Henryka Lesińskiego, Przedsiębiorstwo Instalacji Przemysłowych „INSTAL” w Szczecinie, Zbiór Relacji i Wspomnień, Zarząd Portu Szczecin-Świnoujście, a także Spuścizna Piotra Zaremby. Prof. Jaworski skorzystał ponadto z dokumentów z archiwów brytyjskich przechowywanych w The National Archives (Londyn) i kanadyjskich, gromadzonych w Library and Archives (Ottawa). Ostatnie z wymienionych źródeł nie zostały uwzględnione w spisie „źródła archiwalne” recenzowanego opracowania.

Autor wykorzystał ponadto większość najważniejszych dla prezentowanego tematu pamiętników i dzienników. Brakuje natomiast w tej kategorii źródeł wspomnień – *W służbie żeglugi* (Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1978) autorstwa Stanisława Darskiego, wieloletniego działacza żeglugowego oraz ministra żeglugi PRL w latach 1956–1964.

Nawiązując do wykorzystanej przez autora recenzowanej publikacji literatury przedmiotu, uzupełnienia wymagałyby syntezy dotyczące historii Skandynawii oraz Szwecji. Przede wszystkim mowa w tym względzie o opracowaniu Ingvara Anderssona – *Dzieje Szwecji* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967), Adama Kerstena – *Historia Szwecji* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973) czy Tadeusza Cieślaka – *Szwecja. Z dziejów XIX i XX wieku* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1969), *Zarys historii najnowszej krajów skandynawskich* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978) oraz publikacja pod jego redakcją – *Skandynawia a świat współczesny* (Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1971), Kazimierza Ślaskiego – *Tysiąclecie polsko-skandynawskich stosunków kulturalnych* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977), jak również Zenona Ciesielskiego – *Dzieje kultury skandynawskiej*, t. 2: *Od Romantyzmu do końca XX wieku* (Gdańsk: Wydawnictwo „Marpres”,

2016). Pośród dalszych niewykorzystanych przez prof. Jaworskiego prac traktujących o Skandynawii oraz Szwecji należy wymienić publikacje książkowe: Marii Chełmińskiej – *Ewolucja szwedzkiej polityki kulturalnej w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych* (Warszawa: Instytut Kultury, 1983), Piotra Andrzejewskiego – *Neutralność w polityce zagranicznej Finlandii i Szwecji* (Warszawa Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988), Mariana Grzybowskiego – *Szwecja. Zarys systemu ustrojowego* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019), a także artykuły: Kazimierza Szczygła – *Stanowisko krajów skandynawskich wobec węzłowych problemów wewnętrznych i międzynarodowych* („Przegląd Zachodniopomorski” 23 (1979), 3: 25–37), jak również *Wpływ odprężenia międzynarodowego na zakres i charakter stosunków polsko-skandynawskich* („Przegląd Zachodniopomorski” 22 (1978), 4: 69–86), Andrzeja Matuszewicza – *Stosunek Szwecji do sprawy odprężenia międzynarodowego* („Przegląd Zachodniopomorski” 22 (1978), 2: 89–104) oraz *Szwecja wobec problemu granic w Europie* („Przegląd Zachodniopomorski” 20 (1976), 3: 151–159), jak również Arnolda Kłoczynskiego – *Oficjalne i nieoficjalne kontakty polsko-szwedzkie w latach siedemdziesiątych XX w.* („Gdańskie Studia Międzynarodowe” 12 (2014), 1/2: 35–48). Na szczególną uwagę zasługują artykuły dwóch z ostatnich wymienionych autorów, którzy wykorzystali źródła proveniencji szwedzkiej – pierwszy z nich *Documents of Swedish Foreign Policy* z 1954, 1955 oraz 1966 roku, drugi zaś z Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek oraz Archiwum Emigracji w Sztokholmie.

Oprócz publikacji o tematyce skandynawskiej zasadne wydaje się uzupełnienie literatury o opracowania dotyczące historii regionu bałtyckiego, a także Szczecina i przedsiębiorstw związanych z tym miastem w latach 1945–1989. Przede wszystkim mowa w tym miejscu o monografii Jerzego Zalewskiego i Czesława Wojewódki – *Europa Bałtycka. Zarys monografii gospodarczej* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977), jak również Edmunda Dobrzyckiego – *Polska Żegluga Morska. Studium historyczno-gospodarcze na tle floty krajowej i tendencji występujących w żegludze światowej* (Szczecin: Instytut Zachodniopomorski, 1974).

Wymienione publikacje stanowią doskonały materiał, który pozwoliłby na uzupełnienie uwarunkowań, w jakich funkcjonował Szczecin w relacjach ze szwedzkimi partnerami w zakresie polityki zagranicznej, stosunków gospodarczych oraz kondycji ekonomicznej Polski i Szwecji z uwzględnieniem ich potencjałów oraz potrzeb.

Do szczegółowo zbadanych należą zagadnienia, których analizy dokonano na podstawie archiwaliów IPN. Interesująco przedstawiają się w tym względzie kwestie związane z działalnością szefów placówki konsularnej Królestwa Szwecji w Szczecinie w latach 1945–1989 (część pierwsza: „Przedstawicielstwa szwedzkie w mieście”), a w szczególności wicekonsula szwedzkiego w Szczecinie – Erica Sjörena, który współpracował ze Służbą Bezpieczeństwa (SB). Wątek inwigilacji szwedzkich służb konsularnych oraz Kościoła Marynarza Szwedzkiego w Szczecinie

został słusznie przez autora uwypuklony, bowiem z jednej strony odgrywał niezwykle istotne znaczenie w procesie kreowania szczecińsko-szwedzkich relacji tuż po zakończeniu drugiej wojny światowej, z drugiej zaś był znany do tej pory w ograniczonym zakresie.

Prof. Jaworski w części „Szczecin – polski, niemiecki czy wolne miasto?” zdołał ponadto ustalić, na podstawie dokumentów zgromadzonych w Riksarkivet w Sztokholmie, jak prezentowało się postrzeganie przez Szwecję Szczecina w kontekście międzynarodowych granic po zakończeniu drugiej wojny światowej. Autor dowiódł, że w maju 1955 roku w poselstwie szwedzkim w Warszawie analizowano cztery scenariusze dla przyszłości miasta u ujścia Odry: Szczecin zostanie przejęty przez Związek Sowiecki; Szczecin i okolice uzyskają niezależność; powstanie polsko-niemieckie kondominium lub Szczecin zostanie przyłączony do NRD, w których powodzenie szwedzcy dyplomaci nie dawali wiary (s. 62–63).

Równie ciekawie przedstawiono stosunek Szwecji do Szczecina w latach 60. XX wieku, gdy popularna stała się koncepcja polskiego ministra spraw zagranicznych Adama Rapackiego dotycząca utworzenia strefy bezatomowej w Europie Środkowo-Wschodniej, wsparta przez szwedzkiego ministra spraw zagranicznych Bo Östena Undéna (w latach 1945–1962)⁸. W tym czasie wielu szwedzkich dyplomatów kontaktowało się osobiście z polskim ministrem, który główny punkt ciężkości rozmów przenosił na kwestię uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Problem granicy polsko-niemieckiej poruszano w stosunkach polsko-szwedzkich wielokrotnie, ale jak dowiódł tego prof. Jaworski, Szwecja, pragnąca rozwiązywać wszelkie problemy międzynarodowe drogą pokojową, unikała tego tematu, nie występując ani przeciwko NRD, ani Polsce. W zasadzie jej stanowisko pokrywało się z postawą, jaką prezentowały wówczas państwa zachodnioeuropejskie (s. 68–80). Szkoda jednak, że autor recenzowanej monografii nie wspomniał o tym, że według deklaracji rządowej z 23 kwietnia 1963 roku działalność Szwecji na arenie międzynarodowej koncentrowała się na rozwijaniu aktywnej dyplomacji głównie w celu budowy pokoju w Europie i na świecie, a także zbliżenia między narodami⁹. Ten fakt tłumaczy również brak jednoznacznego opowiedzenia się skandynawskiego państwa wobec granicy polsko-niemieckiej. Jeśli już państwo to miało sprzyjać zjednoczeniu dwóch państw niemieckich, jedyną możliwość ku temu widziało na drodze pokojowej¹⁰. Nie oznaczało to jednak, że Szwedzi nie interesowali się współpracą z państwami Bloku Wschodniego – w 1965 roku Zgromadzenie Ogólne ONZ przyjęło rumuński projekt

⁸ Andrzej Matuszewicz, „Stosunek Szwecji do sprawy odprężenia międzynarodowego”, *Przegląd Zachodniopomorski* 22 (1978), 2: 97.

⁹ Tamże, 93.

¹⁰ Andrzej Matuszewicz, „Szwecja wobec problemu granic w Europie”, *Przegląd Zachodniopomorski* 20 (1976), 3: 152–153.

postulujący rozszerzenie kontaktów między krajami o różnych ustrojach politycznych, który Szwecja poparła¹¹. Przedstawionych okoliczności nie należy bagatelizować w badaniach nad postawą Szwecji wobec Szczecina, bowiem wpływały one na atmosferę polsko-szwedzkich stosunków, a tym samym na miejsce portu szczecińskiego w tych relacjach.

Z uwagi na to, że Polska i Szwecja znajdowały się w latach 1945–1989 w odmiennych obozach politycznych, a PRL często uznawany był w Skandynawii za dość osobliwy kraj, życie codzienne w Szczecinie często budziło spore zainteresowanie u zamorskiego sąsiada. Ową „egzotykę” PRL świetnie oddał prof. Jaworski w trzecim rozdziale – „(Nie)codziennosc miasta ze szwedzkiej perspektywy”. Autor przedstawił w tej części opracowania wiele wydarzeń z zakresu polsko-szwedzkich kontaktów kulturowych w Szczecinie lub związanych z tym miastem. Do większości z nich dochodziło po 1966 roku, a więc po roku, w którym, jak ustalił K. Ślaski¹², Polska i Szwecja zawarły wzajemną umowę kulturową, co wydaje się nie jest przypadkową koincydencją. Od tego roku rozpoczęły się roczne lub dwuletnie programy współpracy między dwoma państwami¹³. Zarówno podpisanie tej umowy, jak i jej wpływ na stosunki kulturowe Szczecina ze Szwecją zostały przez prof. Jaworskiego pominięte. Inna, podobna umowa, której datę podpisania A. Kłonczyński ustalił na 1972 rok¹⁴, również nie została uwzględniona w recenzowanej monografii.

W omawianej części książki wyjątkową wartość prezentuje fragment, w którym autor przedstawił i omówił raport Pera Andersa Åslunda, młodego pracownika konsulatu szwedzkiego w Szczecinie. Relacja skandynawskiego dyplomaty dotyczy wydarzeń szczecińskiego Sierpnia '80 i bazuje m.in. na jego własnych obserwacjach oraz na rozmowach z mieszkańcami Szczecina. Z tych względów ujęcie w recenzowanej książce przekazu Szweda, osoby pochodzącej z państwa kapitalistycznego, gdzie funkcjonowała dojrzała demokracja, o państwie z głęboko zakorzenionym systemem komunistycznym, nabiera szczególnego znaczenia.

Znaczną część książki prof. Jaworski słusznie poświęcił kontaktom Szczecina ze Szwecją rozpatrywanym z perspektywy portu szczecińskiego, najważniejszemu ogniwu w tych relacjach (rozdział czwarty „Wokół portu”). Autor monografii dowiódł, że Szwecja na tle innych państw miała jeden z najbardziej znaczących udziałów w tym porcie pod względem wpływów statków, wywozu węgla oraz wwozu rudy żelaza. Badania te prof. Jaworski wzbogacił, wykorzystując tabele, dzięki czemu

¹¹ Andrzej Matuszewicz, *Stosunek Szwecji*, 94.

¹² Kazimierz Ślaski, *Tysiąclecie polsko-skandynawskich stosunków kulturalnych* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977), 437.

¹³ Józef Wiejacz, „Stosunki polsko-skandynawskie”, w: *Skandynawia a świat współczesny*, red. Tadeusz Cieślak (Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1971), 37.

¹⁴ Arnold Kłonczyński, „Oficjalne i nieoficjalne kontakty polsko-szwedzkie w latach siedemdziesiątych XX w.”, *Gdańskie Studia Międzynarodowe* 12 (2014), 1/2: 40.

ustalenia w sferze gospodarczej są klarowne [Tabela 3. Udział Szczecina w obrotach ładunkowych portów polskich w latach 1950–1990; Tabela 4. Szacunkowe możliwości przeładunkowe portów polskich (w tonach) w okresie od kwietnia 1948 do marca 1949 r.; Tabela 5. Ilość węgla (bez węgla bunkrowego) i koksu przywiezionego z Polski do Szwecji (w tys. ton); Tabela 8. Liczba statków według bander wchodzących do portu w Szczecinie w latach 1950–1977; Tabela 9. Przewozy pasażerów na linii promowej Świnoujście-Ystad w latach 1965–1990 (w tys.)].

W analizie funkcjonowania portu, a także powiązanych z nim podmiotów gospodarczych, prof. Jaworski nie uwzględnił dwóch istotnych szczecińskich firm prowadzących interesy ze Szwecją, co wynika ze wspomnianej ograniczonej kwerendy. Przede wszystkim brakuje faktów związanych zagadnieniami gospodarczymi, tj. z podrózami służbowymi pracowników Przedsiębiorstwa Połowów Dalekomorskich i Usług Rybackich „Gryf” do Szwecji w celu zapoznania się z możliwościami zakupu olejów mineralnych, syntetycznych oraz silników wolnoobrotowych¹⁵, umów eksportowych firmy „INSTAL” ze szwedzkimi kontrahentami¹⁶, budową nabrzeży w porcie w Świnoujściu mających usprawnić handel między Polską a Szwecją¹⁷, a także kulturowych, tj. wyjazdu stypendialnego na Uniwersytet Sztokholmski badacza historii Pomorza Zachodniego – Henryka Lesińskiego¹⁸ oraz delegacja Piotra Zaremby o charakterze politycznym, a przede wszystkim naukowym¹⁹.

Niedostateczne wykorzystanie literatury przedmiotu wpłynęło również na niepełny obraz pozostałych stosunków gospodarczych Szczecina ze Szwecją. Należy podkreślić, że w latach 1945–1946 Szwecja nawiązała ożywione kontakty z państwami bloku wschodniego, a ponadto udzieliła im znaczącej pomocy ekonomicznej²⁰. 26 września 1947 roku szwedzki statek „Maria Hans” zainaugurował transporty szwedzkiej rudy do Czechosłowacji²¹. Było to jednostkowe, ale wymowne wydarzenie, wiele mówiące o charakterze portu szczecińskiego i jego roli jako pośrednika

¹⁵ Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APS), Przedsiębiorstwo Połowów Dalekomorskich i Usług Rybackich „Gryf”, Sprawozdanie z podróży służbowej do Danii, Norwegii i Szwecji w dniach 30.04. do 4.5.1984, sygn. 65/576/0/6.4/526, k. 316.

¹⁶ APS, Przedsiębiorstwo Instalacji Przemysłowych „INSTAL” w Szczecinie, sygn. 65/1499/0/1/308, Szwecja, k. 39–55.

¹⁷ APS, Zarząd Portu Szczecin-Świnoujście, sygn. 65/428/0/18.30/713, 721, 806.

¹⁸ APS, Spuścizna Henryka Lesińskiego, sygn. 65/1060/0/3.5/188. Dokumenty związane z wyjazdem do Szwecji w celu przeprowadzenia kwerendy, k. 1–41.

¹⁹ APS, Spuścizna Piotra Zaremby, sygn. 65/1067/0/4.8/899, Materiały z podróży służbowych Piotra Zaremby do Anglii i Szwecji, październik 1946, sygn. 65/1067/0/4.8/1007; Materiały z podróży służbowych Piotra Zaremby do Holandii i Szwecji, 10.–15.12.1981, sygn. 65/1067/0/4.8/1034; Materiały z podróży służbowych Piotra Zaremby do Szwecji, 24.–28.04.1988.

²⁰ Matuszewicz, *Szwecja wobec problemu*, 152.

²¹ Wojciech Myślenicki, *Szczecin 1945–1960. Dzieje miasta* (Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, 1960), 55; Wojciech Myślenicki, „Port szczeciński w latach 1945–1948”, *Przegląd Zachodniopomorski* 4 (1964): 69.

dla czechosłowackiej gospodarki, sięgającej jeszcze czasów dwudziestolecia międzywojennego. Poza tym istotne były linie żeglugowe obsługiwane przez Polską Żeglugę Morską (PŻM) łączące Szczecin z Malmö, Göteborgiem²² oraz Sztokholmem. W połączeniu ze szwedzką stolicą zaangażowano w 1960 roku m/s Prosna i m/s Nysa. Cztery lata później z kolei, skierowano do obsługi tej linii etatowe jednostki – m/s Kapitan Ziółkowski i m/s Kapitan Migała. Niekiedy połączenie to obsługiwały również m/s Syrenka, m/s Świetlik, m/s Nimfa i s/s Mazury²³. Inne pominięte w recenzowanej monografii połączenie Szczecina ze Sztokholmem obsługiwały statki Gdynia Ameryka Linie Żeglugowe SA (GAL)²⁴. Co więcej, kwestia żeglugi szczecińskiej wymaga poszerzenia o informacje dotyczące trampingu PŻM, poprzez który w latach 60. ubiegłego wieku szczeciński armator z dużą częstotliwością obsługiwał porty szwedzkie²⁵.

Oczywiście ruch żeglugowy między Szczecinem a portami szwedzkimi stymulowały m.in. umowy gospodarcze zawarte między Polską a Szwecją. Nie bez znaczenia są więc w tym względzie pominięte przez prof. Jaworskiego polsko-szwedzkie umowy gospodarcze z 16 września 1968 roku i 21 lutego 1969 roku²⁶.

O ile zagadnienia gospodarcze związane z portem szczecińskim nie zostały wyczerpane, o tyle drobiazgowo zbadano wiele kwestii społecznych, tj. problemy szwedzkich marynarzy w Szczecinie, ruch turystyczny, a także ucieczki Polaków do Szwecji. Autor, bazując na bogatym materiale źródłowym wykazał, że wzmoczenie kontaktów Szczecina z państwami zachodnimi, w tym przypadku ze Szwecją, miało realny wpływ na pogłębienie społecznych patologii w tym mieście (s. 194–215, 232).

Kwestią wartą odnotowania, a zarazem pominiętą przez prof. Jaworskiego, była wizyta w Szczecinie prezesa oddziału polskiego Szwedzkiego Komitetu Pomocy Europy, Hansa Ehrenstrale, wraz z przedstawicielką Szwedzkiego Czerwonego Krzyża, Lilian Braman Resengren (28.09.1947 r.). Goście zwiedzili m.in. port i zapoznali się z potrzebami gospodarczymi Wybrzeża Zachodniego, a także potrzebami ludności. Prócz zapowiedzi zwiększenia pomocy szwedzkiej, H. Ehrenstrale zapewnił, że wkrótce Szwecja przekaże do Okręgowego Szpitala w Szczecinie wyposażenie

²² Juliusz Mikołajski, „Z geografii portu morskiego Szczecina,” *Szczecin. Miesięcznik Pomorza Zachodniego* 4–5 (1959): 99.

²³ Edmund Dobrzycki, *Polska Żegluga Morska. Studium historyczno-gospodarcze na tle floty krajowej i tendencji występujących w żegludze światowej* (Szczecin: Instytut Zachodnio-Pomorski, 1974), 243, 249–251, 265–272.

²⁴ Zygryd Grudziń, „Żegluga liniowa jej rozwój i znaczenie dla regionu Pomorza Zachodniego”, w: *Gospodarka morska jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego Pomorza Zachodniego i sfera współpracy międzynarodowej w rejonie Bałtyku (Materiały na sesję popularnonaukową cz. 1)*, red. Zdzisław Borzycki (Szczecin: Instytut Zachodnio-Pomorski, 1979), 79.

²⁵ Dobrzycki, *Polska Żegluga Morska*, 207, 215–216, 226–227, 237.

²⁶ Wiejacz, *Stosunki polsko-skandynawskie*, 27, 33.

dla oddziałów chirurgicznego oraz dziecięcego²⁷. Uwzględnienie w recenzowanym opracowaniu wymienionych faktów stanowiłoby doskonale uzupełnienie ustaleń szwedzkiego historyka Björna Rymana, który w publikacji *Lutherhjälpens första 50 år 1947–1957* (Stockholm: Verbum, 1997) zawarł informacje o pomocy Szwedzkiego Kościoła luterńskiego, tym razem dla innych niż Pomorze Zachodnie „ziem odzyskanych”, a mianowicie Mazur²⁸.

Reasumując należy stwierdzić, że najnowsza monografia prof. Jaworskiego jest publikacją wartościową oraz potrzebną, a poruszona w niej problematyka jest ważna nie tylko z punktu widzenia badań nad historią Szczecina, ale również stosunków polsko-skandynawskich. O ile pewne niedociągnięcia w wykorzystaniu źródeł oraz literatury przedmiotu pozostawiają pewną przestrzeń dla dalszych badań, głównie w zakresie stosunków żeglugowych Szczecina ze Szwecją, o tyle braki te nie przeszkodziły autorowi recenzowanej monografii na zrealizowanie postawionych przez siebie postulatów badawczych.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Szczecinie

Przedsiębiorstwo Instalacji Przemysłowych „INSTAL” w Szczecinie, sygn. 65/1499/0/1/308.

Przedsiębiorstwo Połowów Dalekomorskich i Usług Rybackich „Gryf”, sygn. 65/576/0/6.4/526.

Spuścizna Henryka Lesińskiego, sygn. 65/1060/0/3.5/188.

Spuścizna Piotra Zaremby, sygn. 65/1067/0/4.8/899, 1007, 1034.

Zarząd Portu Szczecin-Świnoujście, sygn. 65/428/0/18.30/713, 721, 806.

Opracowania

Andersson, Ingvar. *Dzieje Szwecji*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967.

Andrzejewski, Piotr. *Neutralność w polityce zagranicznej Finlandii i Szwecji*. Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.

Chełmińska, Maria. *Ewolucja szwedzkiej polityki kulturalnej w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych*. Warszawa: Instytut Kultury, 1983.

Ciesielski, Zenon. *Dzieje kultury skandynawskiej*. T. 2: *Od Romantyzmu do końca XX wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo „Marpress”, 2016.

Cieślak, Tadeusz. *Szwecja. Z dziejów XIX i XX wieku*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1969.

²⁷ „Dziennik Zachodni”, 2.10.1947, 2.

²⁸ Björn Ryman, *Lutherhjälpens första 50 år 1947–1997* (Sztokholm: Verbum, 1997), 34–38.

- Cieślak, Tadeusz, red. *Skandynawia a świat współczesny*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1971.
- Cieślak, Tadeusz. *Zarys historii najnowszej krajów skandynawskich*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978.
- Darski, Stanisław. *W służbie żeglugi*. Gdańsk: Wydawnictwo Morskie, 1978.
- Dobrzycki, Edmund. *Polska Żegluga Morska. Studium historyczno-gospodarcze na tle floty krajowej i tendencji występujących w żegludze światowej*. Szczecin: Instytut Zachodnio-Pomorski, 1974.
- Dopierała, Bogdan. *Ekonomiczne i demograficzne problemy Pomorza Zachodniego w świetle niemieckich materiałów źródłowych z lat 1926–1932*. Poznań: Instytut Zachodni, 1959.
- Dopierała, Bogdan. *Kryzys gospodarki morskiej Szczecina 1919–1939. Studia z dziejów portu szczecińskiego na tle niemieckiej i polskiej polityki morskiej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1964.
- Dopierała, Bogdan. „Powiązania Szczecina z Czechosłowacją w dwudziestoleciu międzywojennym”. *Przegląd Zachodni* 17 (1961), 2: 308–331.
- Dziedziula, Bronisław, red. *Port szczeciński. Dzieje i rozwój do 1970*. Warszawa–Poznań: Instytut Zachodnio-Pomorski w Szczecinie, 1975.
- Froese, Wolfgang. *Historia państw i narodów Morza Bałtyckiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.
- Gronowski, Franciszek. *Gospodarka morska wybrzeża szczecińskiego w XX-leciu PRL*. Szczecin: Wydział Propagandy Komitetu Wojewódzkiego PZPR, 1965.
- Gronowski, Franciszek. „Transport morski Pomorza Zachodniego w 35-leciu PRL i jego perspektywy rozwojowe”. *Przegląd Zachodniopomorski* 2–3 (1980): 133–150.
- Grudzień, Franciszek. „Żegluga liniowa jej rozwój i znaczenie dla regionu Pomorza Zachodniego”. W: *Gospodarka morska jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego Pomorza Zachodniego i sfera współpracy międzynarodowej w rejonie Bałtyku (Materiały na sesję popularnonaukową cz. 1)*, red. Zdzisław Borzycki, 73–84. Szczecin: Instytut Zachodnio-Pomorski, 1979.
- Grzybowski, Marian. *Szwecja. Zarys systemu ustrojowego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019.
- Hutnikiewicz, Alina. *Szczecin w polskiej polityce morskiej w latach 1945–1950*. Szczecin: Wydawnictwo „Polskie Pismo i Książka”, 1991.
- Jaskółkowski, Tytus. *Szczecin miasto, którego nie było. Dyplomacja RFN i polskie przełomy 1970–1989*. Warszawa; Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej, 2020.
- Jaworski, Paweł. „Biuro Informacyjne „Solidarności” w Sztokholmie”. *Dzieje Najnowsze. Kwartalnik poświęcony historii XX wieku* 45 (2013), 1: 149–182.
- Jaworski, Paweł. „Kraje skandynawskie wobec sprawy katyńskiej”. *Sensus Historiae. Studia Interdyscyplinarne* 1 (2013): 165–176.
- Jaworski, Paweł. *Marzyciele i oportuniści. Stosunki polsko-szwedzkie w latach 1939–1945*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2009.
- Jaworski, Paweł. *Most przez Bałtyk. Szwecja wobec „Solidarności” 1980–1982* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2017).

- Jaworski, Paweł. „Norway in the Polish press in Great Britain during WWII”. *Folia Scandinavica Posnaniensia* 9 (2006): 271–283.
- Jaworski, Paweł. „Państwa bałtyckie i skandynawskie w dyplomacji Józefa Becka”. W: *Plk Józef Beck (1894–1944). Żołnierz, dyplomata, polityk*, red. Sławomir N. Nowiński, 237–256. Łódź: Instytut Pamięci Narodowej, 2017.
- Jaworski, Paweł. „Picture of everyday life of Scandinavian countries in the literature of the 2nd Polish”. *Studia Maritima* 20 (2007): 149–178.
- Jaworski, Paweł. „Polityka Szwecji wobec PRL w świetle polskich dokumentów dyplomatycznych (1976–1980)”. W: *PRL na pochylni (1975–1980)*, red. Marcin Bukała, Dariusz Iwaneczko, 612–626. Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2017.
- Jaworski, Paweł. *Polska niepodległa wobec Skandynawii*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001.
- Jaworski, Paweł. „Prasa norweska wobec niektórych problemów odradzającej się Polski 1920–1921”. *Rocznik Gdański* 2 (1988): 87–97.
- Jaworski, Paweł. „«Raporty» posła szwedzkiego w Warszawie Joena Lagerberga z września 1939 roku”. *Dzieje Najnowsze. Kwartalnik poświęcony historii XX wieku* 38 (2006), 2: 99–112.
- Jaworski, Paweł. „The Stockholm «Solidarity» memoirs”. *Rememberance and Solidarity* 3 (2014): 273–278.
- Jaworski, Paweł. „Związek Patriotów Polskich w Szwecji”. *Pamięć i Sprawiedliwość* 1 (2005): 253–270.
- Kersten, Adam. *Historia Szwecji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Klinge, Matti. *Bałtycki świat*. Helsinki: Wydawnictwo Otava, 1998.
- Kłoczynski, Arnold. „Oficjalne i nieoficjalne kontakty polsko-szwedzkie w latach siedemdziesiątych XX w.”. *Gdańskie Studia Międzynarodowe* 12 (2014), 1/2: 35–48.
- Labuda, Gerard, Tadeusz Białecki, Zygmunt Silski, red. *Dzieje Szczecina 1945–1990*. T. 4. Szczecin: Wydawnictwo „13 Muz”, 1998.
- Matuszewicz, Andrzej. „Stosunek Szwecji do sprawy odprężenia międzynarodowego”. *Przegląd Zachodniopomorski* 22 (1978), 2: 89–104.
- Matuszewicz, Andrzej. „Szwecja wobec problemu granic w Europie”. *Przegląd Zachodniopomorski* 20 (1976), 3: 152–153.
- Mikołajski, Juliusz. „Z geografii portu morskiego Szczecina”. *Szczecin. Miesięcznik Pomorza Zachodniego* 4–5 (1959): 91–102.
- Myślenicki, Wojciech. „Port szczeciński w latach 1945–1948”. *Przegląd Zachodniopomorski* 4 (1964), 67–81.
- Myślenicki, Wojciech. *Szczecin 1945–1960. Dzieje miasta*. Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe, 1960.
- North, Michael. *Historia Bałtyku*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2018.
- Palmer, Alan. *Północne sąsiedztwo. Historia krajów i narodów Morza Bałtyckiego*. Warszawa: „Książka i Wiedza”, 2008.
- Ryman, Björn. *Lutherhjälpens första 50 år 1947–1997*. Sztokholm: Verbum, 1997.

- Szczepańska-Dudziak, Anna. „Szczecin czechosłowackim oknem na morza i oceany”. *Szczecin w stosunkach polsko-czechosłowackich 1945–1989*. Szczecin–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2021.
- Szczygieł, Kazimierz. „Stanowisko krajów skandynawskich wobec węzłowych problemów wewnętrznych i międzynarodowych”. *Przegląd Zachodniopomorski* 23 (1979), 3: 25–37.
- Szczygieł, Kazimierz. „Wpływ odprężenia międzynarodowego na zakres i charakter stosunków polsko-skandynawskich”. *Przegląd Zachodniopomorski* 22 (1978), 4, 69–86.
- Tebinka, Jacek. *Kanada i Szczecin 1945–1990. W cieniu granicy*. Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej, 2021.
- Ślaski, Kazimierz. *Tysiąclecie polsko-skandynawskich stosunków kulturalnych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977.
- Wiejacz, Józef. „Stosunki polsko-skandynawskie”. W: *Skandynawia a świat współczesny*, red. Tadeusz Cieślak, 23–50. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 1971.
- Wiśniewska, Olga. „Logistic puzzles of the 19th century. Trading and shipping of Norwegian coal tar to Stettin”. *Norsk Maritimt Årbok* (2009): 111–137
- Wiśniewska, Olga. „Norwegian sources for the history of trade and navigation in Pomerania in the 2nd half of the 19th century”. *Studia Maritima* 22 (2009): 59–72
- Wiśniewska, Olga. „Trek fra handelsforbindelser mellom Nord-Norge og hvnaer ved Østersjøen i 2. del av 1800-tallet”. *Folia Scandinavica Posnaniensia* 9 (2006): 313–318.
- Wiśniewska, Olga. *Związki gospodarcze Norwegii z Gdańskiem i Szczecinem w II połowie XIX wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2010.
- Włodarczyk, Edward. „Pruskie porty bałtyckie w XIX stuleciu. Pomiedzy rozwojem a stagnacją i poszukiwaniem nowych szans”. W: *Studia z dziejów pruskiej gospodarki i polityki morskiej w latach 1815–1939*, 127–151. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2020.
- Włodarczyk, Edward. *Rozwój gospodarczy miast portowych pruskich prowincji nadbałtyckich w latach 1808–1914*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2016.
- Włodarczyk, Edward. „Rywalizacja portów niemieckich i portów polskiego obszaru celnego o zaplecze na ziemiach polskich (1919–1939)”. W: *Studia z dziejów pruskiej gospodarki i polityki morskiej w latach 1815–1939*, 181–214. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2016.
- Włodarczyk, Edward. „Warunki rozwoju żeglugowych przedsiębiorstw armatorskich w pruskich portach południowego Bałtyku w XIX stuleciu”. W: *Studia z dziejów pruskiej gospodarki i polityki morskiej w latach 1815–1939*, 152–165. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2020.
- Włodarczyk, Edward. „Handel morski i porty Pomorza Zachodniego w pierwszych latach drugiej wojny światowej”. W: *Studia z dziejów pruskiej gospodarki i polityki morskiej w latach 1815–1939*, 215–245. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2020.
- Zalewski, Jerzy, Czesław Wojewódka. *Europa Bałtycka. Zarys monografii gospodarczej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977.